

Гон Максим

КУЛЬТУРА МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Актуальність теми та постановка проблеми. Дуалістична структура дефініції “політична культура” спонукає до аналізу, поруч із елітарним її рівнем, й масового. Останній постає як система сповідуваних етнофорами цінностей, характер стосунків “чужих” на індивідуальному рівні, з одного боку, й груповому, з іншого.

Особливість етнополітичної ситуації, що обрана об’єктом дослідження, визначає його актуальність: вивчення проблеми масової політичної культури в умовах воєнно-політичного конфлікту. Емпірика подій, що відбувалися на західноукраїнських землях у 1918–1919 рр., як і сформульовані в статті висновки, можуть сприяти розробці гіпотез загальнотеоретичного дискурсу проблеми.

Ступінь вивчення проблеми. Українсько-польська війна та політична культура – питання, які можна віднести до числа тих, що активно розробляються вітчизняними вченими. Серед них – історики М.Литвин і К.Науменко¹, С.Макарчук², праці яких відображають перебіг війни двох етнонацій, що вели боротьбу за здобуття дефіцитних ресурсів. З-поміж досліджень політологів, які вивчають різні аспекти політичної культури, назвемо розвідку подружжя Кокорських³.

Проте праці цих учених, як і інших фахівців, що вивчають міжетнічну взаємодію на західноукраїнських землях 1918–1939 рр., не фокусують уваги на питанні масової політичної культури часів українсько-польського воєнно-політичного конфлікту. З’ясування цієї проблеми визначає наукову новизну нашої розвідки.

Мета статті: 1) визначення тих елементів етнополітичної поведінки етнофорів на індивідуальному й груповому

рівнях, що визначають/коригують масову культуру міжетнічної взаємодії; 2) аналіз еволюції останньої в плині ескалації характеру інтеракціонізму груп; 3) з'ясування позиції груп у дилемі (не)реалізації тих компонентів політичної культури, що транслюються їхніми політичними лідерами; 4) визначення наслідків насильства над “своїми” як каталізатора процесу “наповнення” етнічної пам'яті новими компонентами.

Виклад основного матеріалу. Контакти етнофорів на індивідуальному рівні можна трактувати як буденний рівень культури міжетнічної взаємодії. Вони, як і спілкування етнофорів з поміж двох чи більше спільнот, їх зв'язки – природний результат поліетнічності населення на західноукраїнських землях, що й створювало об'єктивні етноконтактні зони. Зазвичай у них домінували доброзичливі сусідські настрої й взаємна толерантність. Часто-густо вони зберігалися навіть у роки ескалації політичної ситуації. Так, у час окупації Дубно більшовиками (1919 р.) серед мешканців міста були ті, хто намагався врятувати від надзвичайного податку “чужих”. Плідною для оцінки міжетнічної взаємодії в містечку є ухвала засідання комітету службовців і робітників підприємств єврея Ш.Гурвіца: “Просимо властей від кого це залежить, про ліквідацію чи хоча б зниження розміру надзвичайного податку з власника підприємств Ш.Гурвіца... До всього вищесказаного додаємо, що Шмуль Гурвіц завжди був хорошим господарем, знав потребу кожного робітника і службовця... і, як лише міг, намагався полегшити життя своїх людей...”⁴. Під цією заявою стоять підписи як євреїв, так і християн.

Індивідуальний рівень міжетнічної взаємодії подекуди дає змогу констатувати приклади толерантності навіть між безпосередніми учасниками воєнно-політичного конфлікту. Так було впродовж перших тижнів боротьби за Львів: солдати ворогуючий армій, які вночі грілися біля одного багаття, частування хлібом давніх знайомих, що опинилися в окопах по різні сторони фронту. Звичним явищем у ті дні було й спільне фотографування на пам'ять українських та польських вояків⁵. Сучасник

тих подій повітовий комісар Самбірського повіту А.Чайківський доповнює цю картину спогадом: “На фронті навіть деякі наші старшини потай командування ходили на тамтой бік на свята...”⁶. Подібні елементи етнополітичної поведінки етнофорів з поміж двох армій дали підстави українському вченому Я.Грицаку стверджувати, що тогочасне протиборство було “останньою романтичною війною старої доби”⁷.

Інша тенденція, що визначилася в співіснування “іншостей” на індивідуальному рівні, – прояви ситуативної некоректності чи відкритої агресії щодо “чужих”. Їх причини, імовірно, слід кваліфікувати як наслідок оціночних суджень, етнічної упередженості попередніх років та, враховуючи психологічні аспекти механізму причинності конфлікту, відносної депривації. Саме в цьому контексті прочитуються спогади українського поета-початківця О.Машури, які ілюструють нюанси міжетнічної взаємодії на мікрорівні – у Перегінську: “Українську владу зрозуміли перегінці тим, що почали нагадувати давнім гнобителям у селі їх кривди. Побили гурмою війта, громадського секретаря, деяких радних, поліцая, кількох хрунів (угодовців – М.Г.), багатих жидів... Хотіли вбити директора митрополічних дібр вихреста з жидів Зольца...”⁸.

Слід визнати, що буденний рівень культури міжетнічної взаємодії, власне – співіснування “чужих” у 1917–1920 рр., коригувався деструктивними наслідками війни (підрив фундаментальних основ суспільних цінностей), неодноразовою зміною влади в окремих західноукраїнських субрегіонах. Як стверджував сучасник становлення польської влади на Волині М.Лях, населення звикло до безправ’я, призвичаїлося до насилля, інтегрувалося в безпринципну конкуренцію задля здобуття власної вигоди⁹.

Констатуючи вагомість побутової культури, міжетнічних стосунків на індивідуальному рівні та зіставляючи їх значимість з груповим, доводиться визнати незаперечне домінування останнього. Це, очевидно, пояснюється тим, що в системі етнопсихологічних цінностей превалюючими є переживання

макросоціальні. Таким чином, в умовах існуючої природної етнопсихологічної дистанції груповий рівень є тим, на якому визначається сутність характеру взаємодії різних спільнот, їх домінуючі тенденції (які, імовірно, можуть розходитися з форматом стосунків окремо взятих етнофорів). Саме груповий рівень міжетнічної взаємодії дав привід В.Старосольському заявити: “...толеранція відноситься тільки до націй, між якими не має ніякої колізії інтересів, натомість не має вона ніякого примінення там, де входить в гру “національний інтерес”¹⁰.

Останній, враховуючи статусно-рольовий українсько-польський конфлікт, актуалізує питання поведінки його учасників. Її моделі, стверджує Ксав’є Дюпуї, є спільно зі світоглядом, системою цінностей, політичними інституціями, традицією тощо компонентами структури культури суспільної¹¹.

Поведінка етнічних груп досліджуваного періоду дає змогу стверджувати, що запропонована їхніми лідерами культура міжетнічної взаємодії повсякчас залишалася для етнофорів предметом вибору між її застосуванням у суспільній практиці чи навпаки – відмежування від неї. Цю реальність, аналізуючи, з одного боку, етнополітику УНР і ЗУНР стосовно євреїв, з іншого – їхнє відмежування від українського державотворення, в листопаді 1918 р. влучно констатував часопис “Діло”: “...поза правами є настрої громадянства, які для співжиття різних народів в одній державі значать чи не більше як права”¹².

Яскравий приклад розриву між деклараціями етнічних лідерів та практикою міжетнічної взаємодії – насильство, що здійснювалося супроти “чужих”. Наведемо кілька промовистих цитат сучасників, які відображають ставлення солдат ворогуючих армій до цивільного населення. У квітні 1918 р. часопис “Нова Рада” стверджував: “У південній Холмщині, окупованій австрійським військом, де панують поляки, вони завдають українцям таких ударів, що волосся догори піднімається...”¹³. Л.Мишуга, описуючи міжетнічну взаємодію 1918 р. у Володимирі, писав: “...найбільше далися взнаки козаки жидам – тих скубли, де тільки траплялася нагода. У того гроші забрали, того

трохи побили, у того купив щось козак, але не заплатив і т.д.”¹⁴. Відтворюючи тенденції, що визначилися в час становлення польської влади в Східній Галичині, І.Макух стверджував: “Польське військо вистрілювало українців, селян та інтелігентів, без ніякої причини в цілім ряді громад аж по Збруч. Так загинули тисячі. Палили хати, грабували майно...”¹⁵.

Фактор етнічного насильства в умовах воєнної фази політичного конфлікту – очевидний. Його дослідження стає продуктивним для з’ясування культури взаємодії “чужих” у разі зосередження уваги на запіллі. Ситуація, що склалася в тилу (під ним станом на початок листопада 1918 р. розуміємо території поза Львовом, який на початковому етапі польсько-української війни став її головною ареною) в час оволодіння українськими підрозділами владою, не передбачала ескалації міжетнічного інтераціоналізму, застосування насильства за етнічним принципом. Водночас варто припустити, що внаслідок зміни лінії фронту атмосфера на територіях, які переходили під контроль польської влади (тобто тих, якими вже прокотилася війна), була іншою, і може оцінюватися як потенційно етноконфліктна.

Оцінки польських та українських істориків у питанні рубікону, що ознаменував радикалізацію міжетнічної взаємодії в Галичині, відмінні. Перші пов’язують цю зміну з методами боротьби, які використані українськими оборонцями Львова в другій половині листопада 1918 р.: застосування терору щодо мешканців тих будинків, звідки велася по них стрільба, подекуди – розстріли за збереження зброї тих львів’ян, які не брали безпосередньої участі в боротьбі за галицьку столицю, закидання гранатами кав’ярень, де збиралися польські офіцери тощо¹⁶. Тим часом українська сторона презентує інше бачення перебігу подій. За оцінкою Я.Грицака, “війна втратила свій романтичний характер, як тільки українські війська виступили зі Львова”¹⁷. Переломним, на думку вченого, стало оволодіння містом польськими підрозділами та прояви насильства переможців у ньому: з одного боку – інтернування українських політиків, з

іншого – єврейський погром¹⁸. Останній став апогеєм етнічного насильства в неофіційній східногалицькій столиці.

Більшість дослідників пов'язують причини львівського погрому з переконанням польської армії в тому, що євреї підтримали ЗУНР¹⁹. Сучасний вчений Ч.Партач з цього приводу зауважив, що поляки Львова трактували євреїв як імовірних союзників і сподівалися на їхню підтримку в боротьбі за утвердження відродженої Польської держави. Тому їхнє самоусунення від участі в конфлікті справило на поляків-львів'ян шокуюче враження²⁰.

Імовірно, львівський погром, а водночас й аналогічну акцію етнічного насильства у Володимирі-Волинському (лютий 1919 р.), яка за оцінками сучасників була навіть жорстокішою за львівську різанину (тут жертв поливали бензином й підпалювали)²¹, можна означити як акції терористичні. Принаймні в тому розумінні, яке пропонує французький соціолог Р.Арон. Він визначає терористичною таку насильницьку дію, психологічні наслідки якої невідповідні їх власне фізичним результатам²².

Окрім польської, погроми на північно-західних українських землях здійснювали й інші армії. В 1917 р. акти етнічного насильства над євреями відбулися в Острозі²³ і, 1918 – в Берестечку, Дубно, Дубровиці, Здолбунові, Олевську, Олиці, Ольшанах, Радзивилові й Сарнах, наступного року – в Дубно, Острозі й Рівному, на Холмщині²⁴.

Події осені 1918 – літа 1919 рр. свідчать, що одним із засобів, які обопільно використовувалися учасниками міжетнічного конфлікту, стало інтернування. Серед перших політиків-українців, яких інтерновано поляками, – Ю.Романчук, К.Студинський, В.Охримович та інші; з-поміж провідних політиків-євреїв – Л.Райх, М.Рінгель, д-р Газеман. Дещо раніше, протягом 5-10 листопада 1918 р., до інтернування окремих осіб вдалися й представники української влади в Рогатині та Ширці²⁵.

Надалі до радикальніших заходів – інтернування з прифронтових смуг польської інтелігенції та священиків –

українську сторону спонукали воєнні поразки УГА²⁶. Прикладом категоричності настроїв слугують домагання західних українців у Бориславській окрузі, де в травні 1919 р. частина з них зажадала “виселення... і то масового польських родин, які не суть зайняті в наших інституціях...”²⁷. Щодо польської сторони, то вона застосовувала інтернування в міру здобуття нових територій.

Поступово табори інтернованих постали в різних місцевостях. Кількість ізольованих у них поляків сягнула 25 тисяч²⁸. Тим часом, за різними даними української сторони, в таборах і в’язницях поневірялося від 20 до 100 тис.²⁹.

Ці цифри, навіть у тому разі, якщо припустити їх завищення, окреслюють методи, до яких поза фронтовою смугою вдавалися обидві сторони. Водночас простежується однотайність їхніх представників у констатації немотивованого насильства над тими, кого ізольовано від зовнішнього світу. Подекуди причиною агресії щодо “інших” слугували політичні “мотиви”. Зокрема – розбіжності в оцінці етнічного характеру Східної Галичини та її столиці. У с. Крехів, що в повіті Рава-Руська, одного з поляків побито за те, що відмовився вклонитися представнику української влади і виконати його вимогу: вигукнути, що це є українська, а не польська земля. Поляк Д.Вавчинюк свідчив, що у Красне український солдат побив польського юнака за те, що той на запитання “чи є Львів польським?”, дав ствердну відповідь³⁰.

Культуру війни в запіллі конфліктуючих сторін виявляє й тероризування цивільного населення. Воно застосовувалося як щодо окремих етнофорів з поміж “чужих”, так і на груповому рівні. Приклад подій, коли жертвами нової влади ставали окремі громадяни, знаходимо в свідченнях жительки Копиченців М.Гамулкевич: “Коли з моїми доньками... прибули до канцелярії коменданта містечка, присутній там український офіцер запитав мене, де наші коні. Коли відповіла йому, що на прив’язі, сказав солдату направити мене з доньками до іншого приміщення і дати нам усім по 25 ударів киями. Солдат справді відвів нас до іншого приміщення. Там першою кинули на землю мою

доньку Софію, а потім двоє солдат тримали її за руки та ноги, а третій бив грубою палицею по всьому тілу так довго, поки та не втратила свідомість. Потім у такий самий спосіб бито мою доньку Марію. Потім Юзефу, наприкінці ж - мене..."³¹.

Прикладом агресії щодо "чужих" на груповому рівні – доля села Сокольники, що неподалік Львова: насильство над місцевими поляками та його спалення (початок грудня 1918 р.). Майже одночасно така трагічна доля спіткала українців с. Корні, що поблизу Рави-Руської³².

Вивчення проблеми етнічного насильства часів воєнно-політичного конфлікту осені 1918 – літа 1919 рр. дає підстави для констатації його високого рівня. Показником цього, з-поміж іншого, стали випадки розстрілів полонених³³ та відвертого садизму. "В Чорнокінях..., - розповідається в "Кривавій книзі", – розстріляли польські війська трьох українських селян і жида Фінка, останнього за те, що його два сини служать в українській армії. Найперше йому відтяли пальці, опісля викрутили руки і так він мучився цілий тиждень, а по тижневі розстріляли його"³⁴. Це далеко не єдиний приклад садизму часів польсько-української війни.

Показник високого рівня нетерпимості в умовах етнічного конфлікту – спонтанні прояви зневаги й упередженості до представників кліру "чужих". Приклад таких подій на Самбірщині – спроба представників української влади залучити до прибирання вулиць місцевого рабина³⁵. Подекуди таке зухвальство виявляли й польські війська.

Протягом війни 1918–1919 рр. об'єктами, на яких солдати демонстрували свою нетерпимість до "іншості", ставали сакральні споруди. В час львівського погрому "...божниці руйнували. Святі релігійні книги (тори) дерли і кидали до каналів..."³⁶. Паплюженню піддавалися й церкви, а конфесійна приналежність не раз ставала приводом для переслідувань³⁷.

Виявом компонентів міжетнічної взаємодії в умовах політичного конфлікту стало й насильне переміщення священиків. До літа 1919 р., згідно з даними української сторони, інтерновано

близько тисячі представників кліру³⁸. Примусовому переміщенню піддано й римо-католицьких ксьондзів. Їх звільнено лише в березні 1919 р. завдяки особистому клопотанню митрополита А.Шептицького³⁹.

Виявлена представниками конфліктуючих сторін культура війни (репресії й терор супроти “чужих”) слугувала засобом “переконання” й упокорення групи-супротивника. Таке залякування в діалектиці антагонізму й конфлікту – засіб для досягнення примусової зміни поведінки “чужих”, які налаштовані до претендента на владу вороже або ж нейтрально⁴⁰.

Етнічне насильство, як і воєнно-політичний конфлікт загалом, рельєфно-болісно вривався в етнічну пам'ять спільнот, що проживали на західноукраїнських землях. Згідно з оцінками голови Волинської парламентської групи Пулавського, взаємні настрої українців і поляків початку 1920-х рр. характеризувалися браком довіри та неприязню. “Перед очима тих громадськостей постійно поставали образи з другого періоду російської революції і боротьби на терені Галичини... Здавалося, – згадував він, – що між населенням українським і польським виникло провалля, яке вирівняти неможливо”⁴¹. Психологія конфлікту, яка зміцнилася в ході революції 1917–1920 рр., виявилася настільки значимою, що, згідно з оцінкою, висловленою в 1933 р. головою Волинської парламентської групи Безпартійного блоку співпраці з урядом, “...між громадськістю польською і українською виникли різниці, нівелювання яких виявилось неможливим”⁴².

Подібні твердження правомірно стосуються й євреїв. У їхній етнічній пам'яті погроми закарбувалися як акти насильства, що відбулися на очах сусідів, які займали здебільшого позицію спостерігачів. У час, коли громадськість Волині поінформовано про Варшавську угоду (1920 р.), євреї краю, згідно з оцінкою органів поліції, виявили занепокоєння активізацією українців. Причина цьому – “...боязнь переслідувань, яких зазнали з їхнього боку...” в попередні роки⁴³.

Наші висновки зводяться до наступного: емпірика воєнно-політичного конфлікту 1918–1919 рр. на західноукраїнських

землях свідчить, що запропонована лідерами груп політична культура не стільки скоригувала поведінку його учасників, скільки означила перед ними предмет вибору. Толерантні між-етнічні стосунки домінували переважно на індивідуальному рівні. Натомість масова політична культура постала як сукупність різних форм агресії стосовно “чужих”. Їхня чисельність зростала синхронно з розгортанням масштабів польсько-української війни. Тероризування цивільного населення, розстріли полонених, погроми й інші форми етнічного насильства закарбувалися в пам’яті груп, безпосередньо впливали на їхню взаємодію у подальший час.

¹ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 31–68.

² Макарчук С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів, 1997. – С. 78–106, 163–181.

³ Кокорська О.І., Кокорський В.Ф. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми // Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Т. 20. Політичні науки. – К., 2002. – С. 24–28.

⁴ Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 6.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. Вид. 2-ге. – К., 2000. – С. 118.

⁶ Чайківський А. Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р. // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 73.

⁷ Грицак Я. Назв. праця. – С. 137.

⁸ Костюк В. ЗУНР у спогадах письменника Осипа Мошури // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Західно-Української Народної Республіки. 1–3 листопада 1993. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 119.

⁹ Lach M. Prady polityczne na wsi Wołyńskiej i ich odzwierciedlenie wśród młodzieży mojej szkoły // Głos nauczycielstwa Wołyńskiego. – 1935. – Zeszyt 1. – S. 6.

¹⁰ Старосольський В.Й. Теорія нації / Передм. І.О.Кресіної. – Нью-Йорк; Київ, 1998. – С. 90.

¹¹ Грищенко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. – К., 2000. – С. 12–13.

¹² Діло. – 1918. – 21 листопада. – С. 1.

¹³ Кравець М. Проблема Холмщини й Підляшшя напередодні й під час Першої світової війни // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам’янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р. – К., 1993. – С. 186.

¹⁴ Мишуга Л. 1918 рік у Володимирці // Літопис Волині. – 1953. – № 1. – С. 32.

¹⁵ Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 325.

¹⁶ Łukomski G., Partacz Cz., Polak B. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. – Koszalin-Warszawa, 1994. – S. 93–94.

¹⁷ Грицак Я. Назв. праця. – С. 137.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Krajewski S. “Problem żydowski” – problem polski // Więż. – 1998, numer specjalny. Pod wspólnym niebem. Tematy polsko-żydowskie. – S. 66.

²⁰ Łukomski G., Partacz Cz., Polak B. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. – Koszalin-Warszawa, 1994. – S. 82.

²¹ Републіка. – 1919. – 7 лютого. – С. 4.

²² Арон Р. Мир і війна між націями: Пер. з фр. – К., 2000. – С. 171.

²³ Найман О. Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925). – К., 1998. – С. 101.

²⁴ Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. – К., 1998. – С. 247, 273, 451; Погребинська І. Погроми в Польщі, Галичині та українське єврейство // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2000. – Вип. 10. – С. 175–177.

²⁵ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) // Україна модерна. – 1999. – Ч. 2–3. – С. 168.

²⁶ Там само.

²⁷ Макаруч С.А. Назв. праця. – С. 143.

²⁸ Łukomski G., Partacz Cz., Polak B. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. – Koszalin-Warszawa, 1994. – S. 96.

²⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 63.; Кривава книга / Упорядник, автор передм. Я. Радевич-Винницький. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич, 1994. – С. 29.

³⁰ Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Departament Polityczno-Ekonomiczny. Wydział Wschodni. – Archiwum Akt Nowych (далі – ААН), sygn. 5341a. – S. 14, 72.

³¹ Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Departament Polityczno-Ekonomiczny. Wydział Wschodni. – ААН, sygn. 5341b. – S. 34.

³² Krajewski S. “Problem żydowski” – problem polski // Więż – 1998, numer specjalny. Pod wspólnym niebem. Tematy polsko-żydowskie. – S. 94; Кривава книга. – С. 42–43.

³³ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 113.

- ³⁴ Кривава книга / Упорядник, автор передм. *Я. Радевич-Винницький*. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич, 1994. – С. 28.
- ³⁵ *Чайківський А.* Назв. праця. – С. 67.
- ³⁶ *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С. 196.
- ³⁷ *Литвин М., Науменко К.* Назв. праця. – С. 113.
- ³⁸ Там само; Кривава книга. – С. 30.
- ³⁹ *Литвин М., Науменко К.* Названа праця. – С. 108.
- ⁴⁰ *Арон Р.* Назв. праця. – С. 171.
- ⁴¹ Wolyń. – 1934. – 18 lutego. – S. 1.
- ⁴² Wolyń. – 1933. – 11 czerwca. – S. 2.
- ⁴³ Державний архів Рівненської області. – Ф. 30. – Оп. 17. – Спр. 1. – Арк. 97.